శ్రీవారి శ్రమదానం

మహారాజ రాజశ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ రావుగారు ఆ రోజు ఉల్లిపాలెంలో జరగనున్న శ్రమదాన మహోత్సవానికి ప్రారంభోత్సవం జరుపుతారన్నవార్త పరిసరగ్రామాల్లో శీతాకాలం పొగమంచులా వ్యాపించిపోయింది. చుట్టుపట్ల గ్రామాల్లోనుంచీ, పల్లెల్లోనుంచీ జనం నేల ఈనినట్టుగా బయలుదేరి శ్రీ వారి శ్రమదానోత్సవాన్ని చూడటానికీ, వీలైతే ఉడతాభక్తి తలా పిడికెడు మన్ను మోయడానికీ వచ్చారు.

సాయంకాలం నాల్గుగంటలయేసరికి సభావేదిక చుట్టూ జనం కిటకిటలాడుతూ కూర్చున్నారు. వేదిక నాయకుల చిత్రాలతోనూ, రంగు జెండాలతోనూ, పచ్చటి మామిడి తోరణాలతోనూ, కొబ్బరి మండలతోనూ అలంకరింపబడింది. శ్రీ వారి అనుచరులు కొంతమంది పల్లెల్లోకీ, గ్రామాల్లోకీపోయి సభకు రావడానికి బద్ధకించిన మనుషుల్ని కదలేసి, మళ్లేసి మరీ తీసుకొచ్చారు.

వేదికపైకి శ్రీవారి రాకకోసం ఎదురుచూస్తోన్న జనాన్ని ఉద్దేశించి శ్రీవారి అనుచరుల్లో అగ్రగామి అయిన భూషయ్య ఇలా అన్నాడు—

"మహాజనులారా! కొంచెం ఓపిక పట్టండి! మన రావు గారు ఒక అరగంటలో వస్తారు! అందాకా మీరు అల్లరిచేయ కుండా - అంటే నిశ్శబ్దంగా కూర్చోవాలని మనవి!"

"ఇంకా ఎంతసేపయ్యా! కూర్చోవడం, ఇప్పటికే ఒక పూట పని చెడితేనూ!" వెనకభాగాన కూర్చున్న జనంలో నుంచి ఒకడు అరిచాడు.

జనం అంతా ఒక్కసారి గొల్లుమని నవ్వి వెనక్కు తిరిగి చూశారు. ఆ అరచినవాడు గుట్టు చక్కంగా జనంలో కూర్చు న్నాడు. జనంలో కలిగిన అలజడికి భూషయ్యగారికి వళ్లు చిట పట లాడిపోయింది.

వేదికమీద నుంచుని భూషయ్య - "సోదరులారా! నిశ్శబ్దంగా కూర్చోవాలి! ఒకపూట చెడినపని ఎటూ చెడి పోయింది! ఇప్పుడు పోయి మీరుమాత్రం చేసేది ఏముంది! కొద్ది నిముషాల్లోనే రావుగారు మంత్రిగారిని తీసుకువస్తారు. రావుగారు ప్రక్కగ్రామంలో మకాంవేసియున్న మంత్రిగారిని తీసుకురాడానికి వెళ్ళారు. ఈ పాటికి వస్తూండాలి. కూర్చోండి! కూర్చోండి!!" అని చేతులు ఊపుతూ అన్నాడు.

మంత్రిగారు వస్తారన్నమాట చెవులపడగానే లేచి నుం చున్నవాళ్లు కూర్చోసాగారు. అలా కూర్చొంటోన్న జనాన్ని చూడగానే ఇనుమడించిన ఉత్సాహంతో ఉబ్బి తబ్బిబ్బై భూషయ్య—"మహాజనులారా! యీనాడు మనం ఇక్కడ ఎందుకు సమావేశమయ్యామో మీకు ఒకసారి గుర్తుచేయదలచు కొన్నాను. శ్రమదానం!! శ్రమదానం చెయ్యడానికి! దేశ శ్రేయస్సుకోసం, మన గ్రామాభివృద్ధికోసం మనం అంతా

ఇక్కడ శ్రమదానం చెయ్యడానికి సమావేశమయ్యాం!" అని ఇంకేదో చెప్పబోతూండగా జనంలోనుంచి ఒకడులేచి భూషయ్య ఉపన్యాస ధోరణికి అడ్డొచ్చి — "మధ్యాహ్నం రెండుగంటల కొస్తానన్న మంత్రి సాయంత్రం ఏడు కావస్తున్నా ఇంతవరకూ అంతులేదుకదా! ఎంత సేపు కూర్చోమంటావయ్యా యీ ఎండలో!" అన్నాడు.

భూషయ్య గొంతు సవరించుకొని మాట్లాడబోతూండగా జనంలో మరొక పక్కనుంచి ఇంకొకడు అందుకొని —

"మంత్రిగారు పక్కదారినపడి మరో ఊరు చేరారేమో చూడవయ్యా!" అన్నాడు.

జనం ఫక్కున నవ్వింది!

"అలా ఎప్పటికీ జరుగదు! మన రావుగారు వెళ్ళడమూ, మంత్రిగారు రాకపోవటమూనా? మీరు కొంచెం ఓపికపట్టి కూర్చోండి! మంత్రిగారూ, రావుగారూ కొద్ది క్షణాల్లోనే వస్తారు. శ్రమదానోద్యమ చరిత్రలో మన ఊరి పేరు సువర్ణాక్షరాల్లో లిఖించబడబోతూంది. కొద్దికొద్ది నిముషాల్లోనే మన ఊళ్లో ఒక అద్భుతమైన సంఘటన జరుగబోతూంది. మన గ్రామస్థులంతా కలిసి దేశంలో ఇంతవరకూ ఎక్కడా కనీ వినీ ఎరగనంతటి శ్రమదానం చేయనున్న సమయం ఆసన్న మౌతూంది!" అన్నాడు ఉపనాయకుడు భూషయ్య ఉద్రేకంతో.

"ఆ చేస్తూనే వున్నాంగా! మధ్యాహ్నం రెండు గంటల నుంచీ ఎర్రటి ఎండలో కిందా పైనా కాల్తుంటే!" జనం మధ్యలో కూర్చున్న ఒక ముసలాడు తనలో తనే గొణుక్కున్నాడు.

"ఈ ఒక్కరోజేకాదు! యిలాంటి ఎన్నోరోజులు మనం శ్రమదానంకోసం త్యాగం చెయ్యాల్సి వుంటుంది ముందు ముందు!" అని భూమయ్య దూరంగా కనపడుతున్న రోడ్డుకేసి చూశాడు.

"అదుగో! వస్తున్నారు! వచ్చేశారు మంత్రిగారు!" అన్నాడు భూషయ్య రోడ్డుమీద మంత్రిగారి కారు లేపుతూన్న దుమ్ముచూసి సంతోషంతో.

సభలోవున్నజనం అంతా లేచి మునివేళ్ళమీద నుంచొని మెడలుచాచి వేదికను సమీపిస్తోన్న మంత్రిగారి కారును చూడ సాగారు

కారులోంచి శ్రీ రావుగారూ, మంత్రిగారు దిగారు. గ్రామ పెద్దలూ, శ్రమదానోద్యమ కార్యకర్తలూ మంత్రిగారిని సగౌరవంగా వేదికమీదకు తీసుకువచ్చారు. మంత్రిగారి పక్కనే వేదికమీద శ్రీ రావుగారు కూర్చొన్నారు. భూషయ్య పదే పదే చెప్పిన మీదట జనం సద్దుమణిగి కూర్చున్నారు.

మంత్రిగారికి సన్మాన పత్రాలు వగైరా వగైరా లాం ఛనాలన్నీ పూర్తయాక సదరు మంత్రిగారు శ్రమదానోద్యమ ప్రాముఖ్యాన్ని గురించీ, ఆశయాన్ని గురించీ అందుగ్గాను ప్రజలు చేయవలసిన త్యాగాల్ని గురించీ సవివరంగా ఉద్ఘా టించారు. మంత్రిగారు 'దాహం' పుచ్చుకొని తమ స్థానంలో కూర్చోగానే శ్రీ రావుగారులేచి పైపంచె సవరించుకొని గొంతు సకిలించి అమాత్యులవారు శెలవిచ్చిన భావాల్నే తన సొంత మాటల్లో వారు గంట చెప్పింది తను ఒక అర్ధగంటలో చెప్పి ముగించారు.

సభా కార్యక్రమం ముగియగానే మంత్రిగారూ, రావుగారూ తదితరులతోకలసి ఊరిబయట శ్రమదాన కార్యక్రమం జరగాల్సిన చోటికి వచ్చారు.

ఊరికి ఆనుకొని ఉత్తరపుదిక్కునవున్న శిధిల దేవాలయ పునరుద్ధరణ సచివోత్తముల సమక్షంలో ఆనాడు శ్రీ రావుగారి శ్రమదానంతో ఆరంభం కాబోతూంది. శ్రీ రావుగారు దేవాలయ పునరుద్ధరణకుగాను స్వయంగా గ్రామమంతా తిరిగి విరాళాలు వసూలుచేశారు. వారుగూడా పెద్ద మొత్తాన్నే ఇచ్చారు. ఇటుక, రాయి, సున్నం దేవాలయ పునరుద్ధరణ నిధిలోనుంచి కొనడానికీ, కట్టడం పని అంతా గ్రామస్థుల శ్రమదానంతో పూర్తిచేయడానికీ నిర్ణయ మయింది. పెద్దఎత్తున ప్రారంభోత్సవం జరగటానికి గతవారం రోజులుగా శ్రీ రావుగారు ఏర్పాట్లు చేయించారు.

మంత్రిగారి రాక ఆలస్యమయిన కారణంగా ఆనాడు మధ్యాహ్నం రెండు గంటలకు జరగాల్సిన ఉత్సవం సాయంత్రం ఏడుగంటలకు ప్రారంభించబడింది.

దేవాలయం ముందు పడిపోయిన ధ్వజస్థంభాన్ని మళ్ళీ లేవనెత్తడంతో పునరుద్ధరణ కార్యక్రమమూ, వూళ్ళో తొలిసారిగా శ్రమదానానికి ప్రారంభమూ జరుగుతూంది.

వేదోక్తంగా పూజలూ, పునస్కారాలూ జరిగి సంతోషంగా మంత్రిగారు కొబ్బరికాయ పగలకొట్టారు. శ్రీ రావుగారు ధ్వజస్థంభానికి పునాది వేయాల్సినచోట గడ్డపలుగుతో నేలమీద ఒక్కపోటు వేశారు. గ్రామస్థులు పారలూ, పలుగులూ తీసుకొని పునాది తవ్వడం మొదలుపెట్టారు. బస్తీనుంచి

ప్రత్యేకంగా పిలిపించబడ్డ ఫోటోగ్రాఫర్ మంత్రిగారి పక్కన గునపం పట్టుకునుంచున్న రావుగారిని ఫోటో తీశాడు.

చకచకా పలుగులూ, పారలూ ఆడాయి. గోతిలో నుంచి తీసిన మట్టితో పల్లికలు నిండాయి.

ఆగర్భ శ్రీమంతులూ, ఇవతలపుల్ల అవతల పెట్టాల్సిన అవసరము కలగని రావుగారు స్వయంగా తమ చేతులతో మట్టి పల్లికను అమాంతం ఎత్తి నెత్తిన పెట్టుకొన్నారు. ఆ దృశ్యాన్ని చూసిన గ్రామస్థులుచేసిన హర్షధ్వానాలతో శిథిలాలయం ఆవరణంతా నిండిపోయింది!

రావుగారికి వళ్ళు పులకరించి పోయింది; రావుగారి మనసు ఏదో లోకాల్లోనికి విసిరేయబడింది. తను శ్రమదానం చేస్తున్నాడు. స్వయంగా తను మట్టిపల్లికలు మోస్తున్నాడు, అందులో మంత్రిగారి సమక్షంలో! గ్రామస్తులకు తను మార్గదర్శకుడయాడు. ఆలోచనల ఉద్రేకంలో రావుగారు వళ్ళు మర్చిపోయాడు. పల్లికలకొద్దీ మట్టి ఎత్తిపోస్తున్నాడు. మల్లెపువ్వల్లా వున్న తెల్లటి లాల్చీ అంతా మట్టితో పులుముకు పోయింది. ముఖంమీద కారుతోన్న చెమటకు పల్లికలోంచి కారేమట్టి అతుక్కుపోతూంది. శ్రమదాన కార్యకర్తలంతా రావుగారితో పాటే మట్టి మోస్తున్నారు. రావుగారు వెనక్కు తగ్గకుండా మట్టిమోయడం వాళ్ళ కెంతో ఉత్సాహాన్ని ఇచ్చింది.

ఐతే రావుగారి చేతులు ఏదో పల్లికవచ్చేసరికి నెత్తిమీదకు ఎత్తుకోలేక పోయినై. చేతి కండరాలు పీకుతున్నాయి. సత్తువకొద్దీ పల్లికను ఎత్తుకోవడానికి ప్రయత్నం చేశాడు. పళు

బిగించి, లోలోపల ముక్కుతూ ఎలాగో మట్టిపల్లిక తలకెత్తు కొన్నాడు. పల్లిక మాడుమీద భగ్గున రాచుకొంది.

వెధవ పల్లిక! మరీ ఇంత మోటుగా వుందే? తలంతా ఒరుచుకు పోతూంటేను! అన్నట్టు మట్టిమోసే ఉప్పరివాళ్లు తలమీద ఏదో పెట్టుకుంటారే! ఆఁ! ఆ! అదే గడ్డితో చుట్టిన చుట్ట! పెట్టుకుంటే తలమీద అది పెట్టుకో[illegible]లి గాని ఈ వెధవ సన్నపంచె తలగుడ్డ ఏమిటీ! తలంతా గీచుకుపోతూంటేను. అందునా తన తలమీద పట్టుమని గుప్పెడు జుట్టుకూడా లేదు. బట్టతల వాళ్ళకు మట్టిమోయడం చెడ్డ ఇబ్బందే సుమా—!

"ఆఁ! రానీయండీ పల్లిక!"

రావుగారు తన ఆలోచనల్లోనుంచి బయటపడి చేతులో వున్న పల్లిక గోతిలో నుంచున్నవాడికి అందించాడు. అతడు పల్లిక అందుకొని పల్లికనిండా మట్టి పారతో ఎత్తి పోస్తున్నాడు.

పీడి దుంపతెగ! పల్లికమీద అంత ఎత్తుగా పోస్తాడేం మట్టి! ఇదేమన్నా మట్టా మజాకా మోయడానికి? అంత నిండు పల్లిక మోయడం మాటలా? తనవల్ల అవుతుందా? అసలు తనకు వచ్చిన పల్లిక మరీ పెద్దదిలావుంది! ఆ భూపయ్యమంత్రి గారు మోసిన పల్లికలు దీనికంటె చాలా చిన్నవిగదూ? పైగా తన పల్లిక అడుగు మరీ మోటుగా అల్లాడువాడెవడో కాని! ఎంత గోడుగావుందోచూడు పల్లెక అడుగంతా? దీం తగలెయ్యా పల్లిక! వాడి సిగగోసిన అల్లిక—

"ఓ రావుగారూ! ఇందా! పల్లిక!" గోతిలోనుంచి నిండుపల్లిక రావుగారి మాడుకేసి చూస్తూవచ్చింది.

"ఆఁ! రానియ్యండి! రానియ్యండి!" బింకంగా అని రావుగారు మట్టిపల్లిక అందుకొన్నారు.

చేతులు వణుకుతున్నాయి. మట్టిపల్లిక నెత్తిమీదకు పోవడానికి మొరాయిస్తూంది. రావుగారు పళ్ళు బిగించి గుడ్లు మిటకరించి పల్లిక నెత్తికి ఎత్తుకోవడానికి ప్రయత్నం చేస్తున్నాడు. రావుగారి అవస్థ కని పెట్టి భూషయ్యవచ్చి రావుగారికి సాయంపట్టి మట్టిపల్లిక నెత్తికి ఎత్తాడు.

"తస్సాదియ్య పల్లిక! మొడంతా పుండులా అయిపోయింద! ముక్కుల్లోకి, కళ్ళల్లోకి పల్లికలోనుంచి మట్టిజారి పడుతూంది దీనికితోడు!" అనుకొంటూ రామారావుగారు పల్లిక మోసుకుపోయి అంత దూరాన మట్టి కుమ్మరించారు. పల్లికలోని మట్టి విసరబోయి యీసారి అమాంతం పల్లికనే విసిరేశాడు! పాపం ఏంచేస్తాడు మరి! చేతులు పట్టుదప్పిపోతూంటేను.

"రావుగారూ! మంత్రిగారికి వెళ్ళే వేళయిందట!" అంటూ భూషయ్య కిందపడ్డ మట్టిపల్లికకేసి చూస్తోన్న రావుగారి దగ్గరకొచ్చాడు.

"ఆఁ! అన్నట్టు మర్చిపోయాను! పద! మంత్రిగారిని సాగనంపుదాం!" అంటూ మంత్రిగారి కారుదగ్గరకు నడిచాడు రావుగారు.

శ్రమదాన కార్యకర్తలూ, గ్రామస్థులూ కలిసి మంత్రిగారిని సాగనంపారు. రావుగారి దగ్గర శలవుపుచ్చుకొని మంత్రిగారు మిట్టవేదాయపాలెంలో జరుగనున్న ఆధ్యాత్మిక మహాసభలో ప్రారంభోపన్యాసం చేయడానికి సపరివారంగా తరలి వెళ్ళారు.

మంత్రిగారు వెళ్ళిన పావుగంటకల్లా ఆనాటి శ్రమదాన కార్యక్రమం ముగిసింది. ఎటువాళ్ళటు వెళ్ళిపోయారు. శ్రీ రావుగారు భూషయ్యతో కలసి ఇంటికి బయలుదేరారు.

తన వెనకే నడుస్తూన్న చిన్న జీతగాణ్ణిచూసి "ఏంరా? సుబ్బా! నువ్వింకా ఇక్కడే వున్నావేమిట్రా?" అన్నారు రావుగారు.

"ఎల్తాన్నా గదండీ!" అంటూ వేగంగా నడవసాగాడు చినసుబ్బడు.

"ఎడ్లకు దానా పెట్టావా? గేదెకు కుడితి పోశావా?" అన్నాడు తీవ్రంగా జీతగాడివంక చూస్తూ రావుగారు.

"లేదండీ? ఇప్పుడు పోయి పెట్తాను!" నసిగాడు జీతగాడు.

"ఛ! తప్పుడు వెధవ! ఇంటిదగ్గరుండి పనిచూసుకోక నువ్విక్కడి కెందుకొచ్చావురా అసలు?" గద్దించి అడిగాడు యజమాని.

"తమరూ, మంత్రిగోరూ ఏందో దానం చేత్తారంటే సూద్దామని వచ్చానండీ?" అన్నాడు జీతగాడు.

"పోరా! సోమరిపోతా! తొందరగాపోయి ఎడ్లకు గుగ్గిళ్ళుపెట్టు! దొరమాదిరిగా నడుస్తున్నాడు దొర! ఊఁ! నడవ్వేరా?" అన్నారు రావుగారు వంకికర్ర అటూ యిటూ ఊగించుతూ

చిన జీతగాడు పరుగు లంకించుకున్నాడు. వెనక్కు తిరిగి చూడకుండ అదేపరుగు తీశాడు యజమాని ఇంటికి.

—సుబ్బాయికి పదో యేడు రాగానే తండ్రి వాణ్ణి రావుగారి ఇంట్లో పనికి పెట్టాడు. అన్నం, గుడ్డలు ఇచ్చి సంవత్సరానికి నాలుగు అంకెలు వడ్లు ఇస్తారు. సుబ్బాయి తండ్రి మూనాలు రోజుల్లో వచ్చి నాలుగు అంకెలు కొలిపించుకు పోతాడు. ఆ తర్వాత ఎప్పుడో తప్ప కొడుకుని చూట్టానికి కూడా రాడు. ఉల్లిపాలానికి పది మైళ్ళ దూరంలో వున్న ఒక పల్లెలో సుబ్బాయి తల్లీ, తండ్రీ, తోబుట్టువులూ వుంటున్నారు. వీడూ ఆరు నెలలకీ, సంవత్సరానికీ ఒకసారి సొంతవూరు వెళ్ళి వస్తూంటాడు. కాని సుబ్బాయికి ఉల్లిపాలెమే సొంతవూరుగానూ, రావుగారి ఇల్లే సొంత ఇల్లుగానూ ఉంటోంది. రెండు సంవత్సరాలుగా రావుగారి ఇంట్లో ఆపనీ, ఈపనీ చేస్తూవున్నాడు. ఇల్లు ఊకవడం, గొడ్లకాడ బాగుచేయడం, గొడ్లను మేపుకు రావడం, యజమానికి నీళ్ళుతోడటం, పక్కలు వేయడమూ, శ్రీమతి రావుగారు చెప్పిన చిల్లర మల్లర పనులు చేయడమూ వాడి దినచర్య.

శ్రీ రావుగారి ఇంట్లో మరో పెద్ద జీతగాడు వుండటం చేత, వాడి పేరూ సుబ్బాయే అవడంచేత చిన్న జీతగాడ్ని రావుగారు "చిన సుబ్బాయి" అనీ, 'చిన్నోడా' అనీ పిలుస్తావుంటారు.

చిన్న జీతగాణ్ణి ఇంటికి తరిమి, శ్రీ రావుగారు భూషయ్యను వెంటపెట్టుకొని తమ ఇటికఆము దగ్గరకు వెళ్ళారు. ఇటిక ఆమూ, గుడిశలు కలయ తిరిగి పరీక్షిస్తూండగా, ఆము దగ్గర కాపలావాడు చేతులు నలుపుకుంటూ వచ్చి రావుగారి ముందు నిలబడ్డాడు.

"ఏంరా? అప్పుడే కూలీలంతా వెళ్ళిపోయారా సి?" అన్నాడు యజమాని.

"ఆఁ! ఇప్పుడే దొరగారూ! వెళ్ళిపోయారు!"

"పోతారు! పోతారు! ఒక్కొక్కళ్ళకూ వళ్ళు బలిసిపోతూం దిరా! ఎవడ్ని చూసినా పనికి వళ్ళుదాచుకునే వాడే కనబడు తున్నాడేంరా! ఊర పొద్దుకూకలేదు! అప్పుడే వెళ్ళి పోయారూ!"

"ఇవ్వాళ కొత్తేముందిలే బాబుగారూ! మామూలు వేళకే వెళ్ళారు కూలీలంతా!" అన్నాడు భయం భయంగా.

"మామూలు వేళట! ఒళ్ళు కొవ్వెక్కి చస్తున్నారు. రేపట్నుంచీ కూలీలంతా తెల్లవారి ఏడుగంటలకు రావాలి; మళ్ళీ రాత్రి ఏడుగంటలదాకా పోవడానికి వీల్లేదనిచెప్పు!" అని రావుగారు గిర్రున వెనక్కు తిరిగారు.

ఇటిక ఆమునుంచి కాలి బాటన కొంతదూరం నడచి రోడ్డుఎక్కి ఊరువైపుకు రావుగారు నడుస్తున్నారు. వెనక భూషయ్య మౌనంగా నడుస్తున్నాడు.

రావుగారికి వళ్ళంతా చిరాగ్గావుంది. మట్టి, చెమటతో తడిచి చొక్కా మురికిగావుంది. చల్లటిగాలి ముఖానికి తగలగా రావుగారికి ఆనాటి శ్రమదాన మహోత్సవ సంఘటనలన్నీ ఒకొక్కకటే కళ్ళముందు తిరగసాగాయి. శ్రమించి పనిచేయ డంలో వున్న గౌరవం, ఆత్మతృప్తి రావుగారికి నరనరాన ఎక్కుతోంది.

'భూషయ్యా!' అన్నారు రావుగారు.

'అయ్యా!' అన్నాడు అణకువతో భూషయ్య.

'దేశంలో సోమరిపోతులు ఎక్కువయిపోతున్నారు భూషయ్యా!'

'అవునవును!' అని తల ఊగించాడు భూషయ్య. రావు గారి మాటలు అర్థంకానపుడు అవునని తలకాయ ఆడించడం భూషయ్యకు అలవాటు.

'ఏనంటే ఎవడికి గౌరవం వుంది చెప్పూ!'

'అవునండీ! ఎవడికి గౌరవముంది?' ప్రశ్నార్థకం గుర్తులా ముఖం పెట్టాడు భూషయ్య.

'ఈ కూలీలు వున్నారే చూడూ! అంతా వళ్ళు దాచుకునే రకమే! పనిలోకి వచ్చిందగ్గర్నుంచీ పొద్దెప్పుడు వాలుతుందా, కూలీడబ్బులు ఎప్పుడు గుంజుకు పోదామా అన్న ఆలోచనతప్ప పనిమీద ధ్యాసే లేదుగదా వీళ్ళకు?' — రావుగారి పాదరక్షలు రోడ్డుమీద దుమ్ములేపుతున్నాయి. గాలివాటుకు ఆ దుమ్ము రావుగారి వెనక నడుస్తున్న భూషయ్య ముఖాన్ని తాకిపోతోంది.

"అవును! అవును! యీ రోజుల్లో వళ్ళొంచి పనిచేసే కూలోడెవడండీ! అందుకే గాదుటండీ! మనం యీ శ్రమదానోద్యమాన్ని నడపడం?" అంటూ భూషయ్య ముఖంమీదకు వస్తున్న దుమ్మును తప్పుకోవడానికి, రావుగారికి ఒక పక్కగా నడవటానికి ప్రయత్నం చేశాడు.

"ఆఁ! అవును భూషయ్యా! యీ శ్రమదానోద్యమం బాగా ముందుకుపోతే యీ మాలోళ్ళందరికి బుద్ధొస్తుందనుకుంటా!"

"బుద్ధి రాదుమరీ! ఇందాక మట్టిపల్లిక మోస్తున్న వివ్మల్ని చూచినవాడెవడికైనా బుద్ధొచ్చి తీరాలి! జనం

ఆ వంతున ముక్కుమీద వేలేసుకుని నుంచున్నారంటే నమ్మండి!" అన్నాడు.

రావుగారి హృదయం డన్‌లప్ ట్యూబులా ఉబక సాగింది.

"అసలు తేడా అక్కడే వుంది భూషయ్యా! కూలి డబ్బులకోసం పనిచేసేవాడికీ, ఫలితం ఆశించకుండా పనిచేసే వాడికి భేదం అదే! శ్రమదానం చేయడం అంటే ఆ మనిషికి ఒక ఆశయమూ, త్యాగబుద్ధి ఎన్ని వుండాలి మరి! పావలా డబ్బుల కాసించి పనిచేసేవాడికి, శ్రమను త్యాగం చేసేవాడికి అసలు పోలికేమిటి భూషయ్యా."

"అంతే! అంతే! అది సరేగానీ మీరు గమనించారో లేదో? మట్టి మోస్తున్నప్పుడు మిమ్మల్ని చూసి మంత్రిగారు చిత్తయిపోయారంటే నమ్మండి! ఈసారి ఎసెంబ్లీ టికట్ తమకు ఖాయం!" అన్నాడు భూషయ్య మునిముసి నవ్వులు నవ్వుతూ.

"వెధవది ఎసెంబ్లీ టికట్ ఏమిటి భూషయ్యా! పార్ల మెంటుకు పార్టీ టికట్ ఇవ్వమంటే మాత్రం కాదంటారా ఏమిటి?"

"అవునవును! పార్లమెంటేమిటి—" ఆ తర్వాత ఏమన డానికి తోచక భూషయ్య తికమకపడ్డాడు.

రావుగారు భూషయ్య భుజం తట్టుతూ 'కెక కెక' నవ్వేరు. రావుగారూ భూషయ్య వస్తూంటే, వీధి అరుగులమీద కూర్చున్నవాళ్ళు రావుగారిపట్ల మర్యాద సూచకంగా లేచి నిలబడ్డారు.

రావుగారు తమఇల్లు సమీపించగానే ఆగి "భూషయ్యా! ఇక నువ్వెళ్ళు! ఆఁ! చెప్పడం మరిచాను! రేపు ఉదయం ఒక సారి ఇటికఆము దగ్గరి కెళ్ళి చూడు! నెలరోజుల్నుంచీ ఏభైవేల ఇటికకూడా ఎత్తలేక పోయారు!" అన్నాడు.

"రేపట్నుంచీ కూలోళ్ళను నడుంమీద తన్ని పని చేయించనూ! ఈసారి ఇటుక పొరుగూరు తీసుకుపోయి తక్కువ ధరకు అమ్మాల్సిన పనిలేదు లేండి! ఇప్పుడున్న ఇటుకంతా దేవాలయం కట్టడానికి సరిపోతూంది! వసూలయిన డబ్బులో సగానికి పైగా మన ఇటిక ఖాతాలో జమ! ఇంకేం!"

"సరే! నువ్వెళ్ళిరా!" చిరాగ్గా అంటూ రావుగారు ఇంట్లోకి దారితీశారు.

"మరి! మరి! మీటింగుకు అయిన ఖర్చులూ—" సాగ దీశాడు భూషయ్య.

లోపలకు వెళ్తున్న రావుగారు టక్కున ఆగి వెనక్కు తిరిగి భూషయ్య ముఖంలోకి చూశారు—

"ఆఁ! ఆఁ! అదేనండీ! పల్లెలోనుంచి కొంతమందిని రోజు కూలీమీద పిలిపించాంగా?"

"రేపు చూద్దాంలే! ఇప్పుడేం తొందర! అసలు నీకు సమయమూ, సందర్భమూ తెలియకుండా పోతూంది!" రుస రుస లాడుతూ అన్నారు రావుగారు.

"ఇటికాంగ్ల కూలీఖర్చులో రాయమంటూరా?"

"నీకన్నీ చెప్పాలయ్యా! ఆమాత్రం తెలియదూ?" అని విసవిసా లోపలికి వెళ్ళారు రావుగారు.

రావుగారు ఇంటికి చేరేసరికి ఎనిమిది గంట అయింది. వరండాలో వున్న పడక కుర్చీలో జారగిలబడి — 'ఒరే చిన్నో

డా ?' అని కేకవేశారు. పొయ్యికింద కందికట్టమంట పెడు తూన్న సుబ్బాయి పరుగెత్తుకు వచ్చాడు.

"నీళ్ళు కాగినయ్యా" అడిగాడు యజమాని.

'ఆఁ! కాగినయ్ దొరగారూ! నీళ్ళు తోడమంటారా?' అన్నాడు జీతగాడు.

"తోడుదువుగానిలే! ముందు నువ్వు పోయి మంగలాణ్ణి పిలుచుకురా ? తలంటి పోసుకోవాలి!"

"ఇప్పుడా అండీ ?"

"మరింకెప్పుడనుకొన్నావురా ? పో! తొందరగా పోయి మంగల్ని పిలుచుకురా!"

నీళ్ళ కాగుకింద నాలుగుకట్టెలుతోసి చిన్నోడు మంగలి రత్తయ్య ఇంటికి బయలు దేరాడు!

పడక కుర్చీలో అలసిపోయి పడుకొన్న రావుగారికి వళ్ళంతా ఇరగ్గొట్టినట్టుంది! కళ్లు చింతనిప్పుల్లా మండిపో తున్నాయి. బాగా వేడిచేసినట్టుంది. మాడుకూడా మంటగా వుంది. "వెధవ పల్లిక!" అనుకొన్నారు రావుగారు.

ఈపూట వళ్ళు పట్టించుకోకపోతే నెప్పులు తగ్గవే! గిన్నెడు ఆవఁదం తలకూ, అరికాళ్ళకూ, అరిచేతులకూ మర్ధన చేయించి గంగాళండు వేన్నీళ్లు పోసుకుంటే హాయిగా నిద్రపడు తుంది! కష్టేఫలి అని ఊరికినే అన్నారా పెద్దలు? మహాను భావుఁడు? శ్రమదానోద్యమాన్ని కనిపెట్టినందుకు చెప్పుకో వాలి? రెండు చేతులూ ఎత్తి దణ్ణం పెట్టొచ్చు.

వెనగ్గా వచ్చి నుంచొన్న శ్రీమతి అడుగుల సవ్వడికి రావుగారి ఆలోచన సరిగా కాలని ఇటుకల్లా విరిగిపోయింది.

"ఏవండీ మట్టి తెగ మోసేరంటగా ?" కిల కిల నవ్వుతూ శ్రీమతి అన్నది.

లోలోపల ఆనందిస్తో—"ఎవరు చెప్పారూ!" అన్నారు రావుగారు దీర్ఘం తీసి.

"ఇంకెవరు ? మన చిన సుబ్బడు! చెప్పి విరగబడి నవ్వాడు వాడిదుంప తెగ!" అని పకపకా నవ్వింది శ్రీమతి. శ్రీమతి నవ్వులో తనూ కలిపి నవ్వారు రావుగారు.

రొప్పుకుంటూ, రోజుకుంటూ పరుగెత్తుకొచ్చిన చిన జీతగాడ్ని చూసి రావుగారు అన్నారు.

"ఏడిరా ? రత్తాయీ ?"

"ఇంటిదగ్గర లేడండీ! పొలం పోయాడంట! వాడి పెళ్ళాం చెప్పింది!" అన్నాడు చిన సుబ్బాయి.

"అన్నీ దొంగవేషాలు! వాడు ఇంట్లోవుండే అలా చెప్పించి వుంటాడు. పనంటేసరి! ప్రతివాడు ఏదో వంక పెట్టి తప్పుకుంటాడు!" అంటూ రావుగారు లాల్చి విప్పి అవతల పారేసి ముక్కాలి పీటమీద కూర్చున్నాడు.

"నీళ్ళు తోడమంటూరా ?" అడిగాడు చిన్నోడు.

"ఆవఁదం సీసా తీసుకు రారా! నువ్వన్నా అంటుదువు గానీ! ఏంచేస్తాం మరి ఆ రత్తి ముండాకొడుకుని యీసారి ఇంటి సాయల రానీయ్! మక్కెలు విరగ తంతా!" రావుగారికి మంగలి రత్తయ్యమీద వల్లమాలిన కోపం వచ్చింది.

—అసలు మంగలి పని చేసేవాడికి పొలంపనేమిటంట ? వాడికి ఆ రెండెకరాలూ మగతాకు ఇవ్వడం తనదే బుద్ధి తక్కువ! వచ్చే ఏడు పొలం అంతా తాను స్వయంగా చేయించుకొంటాడు. లేకపోతే ఈ కౌలుదారీ బిల్లూ—

యీ గొడవలూ తను పడగలడా! చేయగలిగినంతా తనే స్వయంగా చేయించుకొనేది. మిగతా పనికిరాని దేమన్నా వుంటే భూదానంచేస్తే సరిపోతుంది! కీర్తికి కీర్తి దక్కుతుంది. కౌలుదార్ల పీడా విరగడై పోతుంది. నిన్నటి శ్రమదానంతో తనది తెలిసింది; పనిచేయడం ఎంత తేలికా? ఆలోచిస్తూ పీట మీద కూర్చున్న రావుగారు జీతగాడు ఆముదం సీసా తీసుకొని పక్కన నుంచోన్నదే గమనించలేదు.

"దొరగారూ! నూనెకాయ తెచ్చా" అన్నాడు జీతగాడు.

"ఊఁ తెస్తే చూస్తా నుంచుంటావేంరా? అంటూ!" అన్నాడు.

సుబ్బాయి చేతినిండా ఆముదం తీసుకొని రావుగారి నెత్తిన రుద్దటం మొదలు పెట్టాడు. ఎంతసేపురుద్దినా చాలన కుండా తాపీగా కూర్చున్నాడు యజమాని. సుబ్బాయికి కొంచెంసేపటికి చేతులు చచ్చుబడ్డాయి. పైగా వాడికి అల వాటులేని పనాయె

"ఊ! గట్టిగా రుద్దరా గాడిదా!" కళ్ళమీదకు కారుతూన్న నూనె తుడుచుకొంటూ అన్నారు రావుగారు.

వంట్లో సత్తువంతా చేతుల్లోకి తెచ్చుకొని తప తపా అంటుతూన్నాడు సుబ్బాయి.

"ఆఁ! ఆహా! హాఁ!" అంటూ కళ్ళు అరమూతలువేసి కూర్చున్నాడు రావుగారు,

సుబ్బాయికి అరిచేతులు మంట లెక్కుతున్నాయి. విప రీతంగా అలుపు వస్తూంది. వళ్ళంతా చెమటలు పట్టిపోతోంది కుర్రాడికి.

"ఊ! చాల్లే! మంచినూనె తీసుకొని వంటికి మర్దన చెయ్యరా!" అంటూ మొలపంచె మోకాళ్ళ మీదికి లాక్కు న్నారు రావుగారు.

యజమాని వంటికి సుబ్బాయి మంచినూనె మర్దనం చేయసాగాడు. పసివాడి చేతులకు యజమాని శరీరం చిన్న గున్నఏనుగు పరిమాణాన తగులుతూంది.

దాదాపు ఆరడుగుల పొడుగు మనిషి; కండలు తిరిగిన శరీరం; అరటి స్థంభాల్లావున్న రావుగారి చేతులమీదా, కాళ్ళ మీద సుబ్బాయి సన్నని వేళ్లు బలహీనంగా పాకుతూన్నాయి.

"ముప్పూటా పెద్దగిన్నెడు అన్నం తింటావే! సత్తువ లేదేరా? ఊఁ! గట్టిగా రుద్దు! ఆ నూనంతా వంట్లో ఇనికి పోవాలి! రుద్దు!" గదమాయించాడు యజమాని.

"చేతులు నొప్పెడుతున్నాయండీ?" అన్నాడు బిక్క ముఖంవేసి చిన్నోడు.

"పుట్టాయిరా? పుట్టాయి! పూటకు సోలెడు బియ్యా పన్నం తినడానికి చేతులు నొప్పులు పుట్టవేం?"

"చంకలో గడ్డ లేచిందండీ! నొప్పిగావుంది!" ఏడుపు గొంతుతో అన్నాడు చిన్నోడు.

"ఒరే! ఈ దొంగమాటలు ఎప్పట్నుంచి నేర్చుకున్నావ్ రా? రోజూ తెగతిని పడుకోమరిగిన నీకు ఇవ్వాళ వళ్లొంగ మంటే వంగుతుందా? ఊఁ! మోకాళ్ళమీదా, మడేలమీదా గట్టిగా రుద్దూ!" అన్నారు రావుగారు.

కిక్కురు మనకుండా చేతినిండా నూనె పోసుకొని యజ మాని మోకాళ్ళమీద సత్తువకొద్దీ రుద్దడం మొదలు పెట్టాడు సుబ్బాయి.

మోకాళ్ళు రుద్దించుకుంటూంటే రావుగారికి చమ్మగా వుంది. దివ్యమైన వూహలు మెదడులో అల్లిబిల్లి తిరగ సాగాయి.

ఆ రోజు తనుచేసిన శ్రమదానం ఈ కూలీ ముండాకొడు కులు ఎవ్వరైనా చేయగలరా? తను ఎంతబాధపడి వంగని మోకాళ్ళను బలవంతగా వంచి మట్టిపల్లికలు తలకెత్తు కొన్నాడు? ఎన్నిసార్లు మట్టి మోశాడు? ఆ మాటకొస్తే ఎక్కువమట్టి మోసింది నేనేనేమో? తన వయసులో ఆ పని, అందునా అలవాటులేని ఆ మట్టిపని ఎప్పుడు చేయగలుగుతాడు? తనకు పనిలో గౌరవమూ, ఆత్మ విశ్వాసమూ ఉండబట్టే అంత పని తను చేయగలిగాడు. అంతగా కష్టపడబట్టే తన మోకాళ్లు ఇంతగా పట్టుకుపోయాయి. సమయానికి ఆఁ రత్తాయిగాడేమో ఎగగొట్టాడు. ఈ కుర్రసన్నాసేమో ఊరికే చేతులాడించడం తప్ప వంటికి ఆనేట్టు రుద్ది ఏడవలేక పోతూన్నాడు—

చిన్నాడి ముఖమంతా చిరుచెమటలు కమ్మింది. నోరు తెరిచి గాలిపీలుస్తున్నాడు. చేతులు జారిపోతూన్నాయి. వేళ్ళు వంగడంలేదు. రుద్దీ రుద్దీ అలసిపోయాడు. కళ్ళు బైర్లు కమ్ము తున్నట్టయింది! తన చేతులు ఎక్కడ వున్నాయో, ఏం చేస్తు న్నాయో వాడి మతికి తెలియడంలేదు. యంత్రంలా తన చిన్న చేతుల్ని రావుగారి శరీరంమీద పైకి, కిందికి ఆడిస్తున్నాడు—

"ఒరేయ్ సుబ్బా! నువ్వు వళ్ళు పట్టడం ఏడ్చినట్టేవుంది గానీ ఇక ఆపుఁ. కాస్త వేళ్ళు లాగి పోయి వేడినీళ్లు బయట

పెట్టు!" అని కాళ్ళు చాచి పాదాలు సుబ్బాయి ముందు పెట్టారు రావుగారు.

రావుగారు స్నానానికి కూర్చున్నారు. శ్రీమతి తల అంటుతూంటే సుబ్బాయి కుంకుడురసం పోశాడు. తర్వాత సుబ్బాయే వీపు అవీ రుద్దాడు. మూడు కాగుల వేడినీళ్లు పోసుకొని రావుగారు స్నానం పూర్తిచేశారు.

రావుగారు భోజనంచేసి వచ్చేసరికి సుబ్బాయి పక్కవేసి మంచందగ్గర మంచినీళ్లు, పొగాకుపట్టా, అగ్గిపెట్టె సిద్ధంగా వుంచాడు.

రావుగారు మంచంమీద కూర్చొని త్రేవున తేపి చుట్ట వెలిగించారు.

చుట్టదమ్ములాగి పొగ వదలుతూ, మధ్యమధ్య ఖాండ్రించి ఊస్తూ కూర్చున్న రావుగారికి పొలానవున్న పెద్ద జీతగాడు గుర్తుకొచ్చాడు.

పెద్ద జీతగాడు ఉదయం అన్నం తినిపోయి తూర్పు పొలాన నారు మడిదగ్గర కాపలావున్నాడు. రేపో మాపో కాలవ వదలుతారని తెలిసి జీతగాణ్ణి పొలాన్నే రాత్రిళ్లుకూడా వుండమని చెప్పాడు. వాడికి అన్నం పంపేసంగతి ఇంతవరకూ తనకు జ్ఞాపకమే రాలేదుసుమా! వాడు ఇంకొంచెం ఆలస్యమయితే నారుమడి వదిలేసి ఇంటికి వచ్చేరకం! వట్టి తిండిపోతు వెధవ! ఒక్కపూట తిండి తక్కువయితే వాడుండలేడు.

"ఒరే సుబ్బా! ఏం చేస్తున్నావురా? ఇట్లారా!" అని బిగ్గరగా పిలిచారు రావుగారు.

కడిగి తెచ్చుకొంటూన్న గిన్నె చావిట్లో పెట్టి యజమాని దగ్గర కొచ్చి నిలబడ్డాడు సుబ్బాయి.

'ఏంట దొరగారూ?' అన్నాడు సుబ్బాయి.

"ఏం చేస్తున్నావ్‌రా?" అప్యాయంగా అడిగాడు యజమాని.

"అన్నం తినబోతున్నానండీ?" అన్నాడు సుబ్బాయి.

"తర్వాత తిందువుగానీ, తూర్పు పొలంపోయి పెద సుబ్బడికి అన్నం ఇచ్చిరా ముందు!"

చిన్నోడికి నోట మాట పెగల్లేదు! మౌనంగా నుంచున్నాడు.

"ఏంరా? మొద్దువా నుంచున్నావే? పోయి వాడికి అన్నం ఇచ్చిరా! మళ్లొచ్చి తిందువుగానిలే నువ్వు!" అని రావుగారు భార్యనుపిలిచి అన్నం మూటకట్టి ఇవ్వమని చెప్పారు.

"ముందు వీణ్ని తిననీయండీ! చిన్న సన్నాసి పాపం! తర్వాత తీసుకు వెళ్తాడులే వాడికి అన్నం! పెద్దాడికి వాడికేం రోగమా?" చిన్న జీతగాణ్ని వెనకేసుకొొచ్చి అన్నది రావుగారి భార్య.

"మహా చెప్పావులెద్దూ! నీమాత్రం నాకు తెలియదంటావా? వీడు అన్నం తినిపోయేలోపల వాడిక్కడకు రానే వస్తాడు! నారు మడిదగ్గర మనిషి లేకపోతే కాలవకు నీళ్లొచ్చే రోజుల్లో ఇంకేమయినా వుందా? ముందు అన్నం మూట గట్టియ్ వాడికి!" అని చుట్ట అవతల పారేసి దోసకాయ చెంబెడునీళ్లు గటగట తాగాడు రావుగారు. రావుగారి భార్య అన్నంమూట తెచ్చి సుబ్బాయి చేతికిచ్చింది. మూట భుజాన వేసుకొని సుబ్బాయి దీనంగా యజమానికేసి చూశాడు.

"చిన్నోడా! ఇంకెందుకురా ఆలస్యం? అడ్డదారిన వెళ్లొస్తే అరగంటకూడా పట్టదు! ఎంతదూరంరా మన తూరుప్పొలం! ఊ! చప్పున పోయిరా!"

సుబ్బాయి తటపటాయిస్తూ కదలడం చూసి మళ్ళీ అన్నారు రావుగారు—

"ఇదిగో! ఏమేవ్! సుబ్బాయి పొలంనుంచి రాగానే యివ్వాళ పెరుగేసి అన్నం పెట్టూ!"

'పెరుగు అన్నం' మాట వినగానే సుబ్బాయికి కొత్త ఉత్సాహం వచ్చింది. రోజూ సాయంకాలం పులి మజ్జిగ తాగే వాడి జిహ్వకు తియ్యటి పెరుగు తాలూకు రుచులు మధురానుభూతులు కలుగజేశాయి. ఉన్నపాటున సుబ్బాయి అన్నం మూట భుజాన వేసుకొని పరుగుకు లంకించుకొన్నాడు.

అలా ఉత్సాహంతో పరుగెత్తి పోతూన్న చిన జీతగాణ్ని చూసి రావుగారు సంతృప్తిపడ్డారు. వారి పెదవులపై కదిలిన మందహాసం మీసాలమధ్య చిక్కుకొని బయటికి రాలేక పోయింది.

చిన్నోడు రేచులా, తాచులా పరుగెడుతున్నాడు. కాళ్ళు భూమ్మీద అనీ అనకుండా లేచి పడుతున్నాయి, యజమాని ఇల్లూ - గ్రామచావడి - శిథిల దేవాలయం - శ్రీవారు శ్రమదానం చేసిన చరిత్రాత్మక స్థలమూ, యజమాని ఇటిక ఆమం వరుసగా దాటిపోయినై.

—సుబ్బాయి ఊరుదాటీ, పొలిమేరదాటీ - రోడ్డు దిగి కాలిబాటన పరుగులు తీస్తున్నాడు—

సుబ్బాయికి బాల్యం వీడీవీడని వయస్సూ, తెలిసీ తెలియని ఊహలూ, చాలీ చాలని తిండీ, ఉన్నా లేని ఆప్తులూ -

పాపం పన్నెండేళ్ల సుబ్బాయి అన్నం మూట భుజాన వేసుకొని కాలేకడుపుతో ఒంటరిగా రాత్రిపూట బిక్కు బిక్కుమంటూ చెట్టుదాటీ, గట్టుదూకీ, చేలకు అడ్డంపడి ఉరకలు తీస్తున్నాడు--వాడి గుండెల్లో భయం బితుకు బితుకు మంటోంది వాడు పరుగెత్తడానికి కారణం సగం భయమే! ఊళ్ళోనుంచి దూరంగా కుక్కలు మొరుగు వినపడుతోంది. పొలాలమీదనుంచి నక్కల ఏడుపు వినపడినప్పుడల్లా చిన్నోడికి గుండెలు అలసిపోతున్నాయి.

ఏటిగాలి రయిన విసరి విసరి వీస్తోంది. నీటి మబ్బులు చంద్రుడ్ని తరిమి తరిమి కొట్టున్నాయి. చీకటి వెలుగుల దోబూచులాటలో, గచ్చపొదల కీచు శబ్దంలో, హోరుగాలిలో వేగంగా—శరవేగంగా పరుగులు తీస్తోన్న చిన్నోడి హృదయంలో వింతభయాలు విషసర్పాలై బుసలు కొట్టగా, ఏవేవో ఎన్నెన్నో భ్రమలు రాబందుల రెక్కల సవ్వడిలా వాడి బుర్రలో కదిలి లేచి పడుతోన్నాయి.

"అమ్మోవ్!" బిగ్గరగా వెర్రిగా అరచి ఠక్కున నిలబడి పోయాడు సుబ్బాయి.

కళ్లు రెండు చేతులతో గట్టిగా మూసుకు నిలబడ్డాడు! కాళ్ళు గజగజా వణుకుతున్నాయి. పాదాలకు భూమ్మీద పట్టు తప్పి పోతున్నట్లయింది!

చిన్నాడి చెవులు చిన్నోణ్ణి మోసంచేశాయి. వాడికళ్లు వాణ్ణే మోసంచేశాయి. వాడిస్మృతి వాణ్ని మోసంచేసింది.

కళ్లు చెదిరాయి—

'వింత స్వరూపం! భయంకర ఆకారం! తాడిచెట్టంత పెద్దది!'

చెవులు భ్రమించాయి.

గలగలశబ్దం! గాజులశబ్దం!! లంబాడీ గాజుల శబ్దం!!! పెద్దకాలవ కట్టకు అల్లంతదూరంలో ఒక రావిచెట్టూ, రావిచెట్టుకింద ఒక సమాధి — ఆ సమాధిలోనుంచీ — ఆ ఆకారం ఆ శబ్దమూ — సుబ్బాయి లేత మనస్సులో హత్తుకుపోయిన గాథ.

....

అది చిన సుబ్బాయికి పెదసుబ్బాయి చెప్పిన కథ—

ఒకరోజు రాత్రి చిన సుబ్బాయి పెదసుబ్బాయి శ్రీవారి గొడ్లచావిట్లో పడుకొన్నారు. రోజూ మామూలుగా చెప్పినట్లే పెదసుబ్బాయి పేదరాసి పెద్దమ్మా, రాజు కుమారుడూ, మంమంత్రికుమారుడూ కథ చెపుతూంటే 'ఊ' కొట్టూన్న చిన సుబ్బాయి ఉండీ ఉం అన్నాడుగదా — "ఒరే పెదసుబ్బా! పెదసుబ్బా! నువ్వెప్పుడైనా దయ్యాన్ని చూశావంటారా?"

"ఓ! సూశానా మరి సూశానా! సూట్టం సూట్టం లంబాడి దయ్యాన్నే చూశాంరా సిన్నోడా!" అన్నాడు పెద సుబ్బాయి.

"కాలవకట్టుంది సూశావా? ఆడోరాయి సెట్టుంది సూశావా? ఆ చెట్టుకిందో సమాదుంది సూశావా? అదు గల్ల దా సమాధీలో వుందిరా లంబాడి దెయ్యం!" అన్నాడు పెద సుబ్బాయి.

"నిజంగారా?" ఇంతంత కళ్ళు చేసుకొని అడిగాడు సిన్నోడు.

"నిజమేందిరా నిజం? ముమ్మాటికీ నిజమైతేనూ!" అన్నాడు పెద్దోడు.

"ఆ దెయ్యం ఆ డెందుకుందీ? ఏంది సంగతి!" అన్నాడు చిన్నోడు పెద్దోడికి దగ్గరిగా జరుగుతూ.

బీడి ముట్టించి పెద్దోడు చెప్పటం మొదలు పెట్టాడు.

"ఇది మా తాత నాకు సెప్పాడు. అప్పుడు నేనూ నీ యంత వుండేవాణ్నంటరా! అప్పుడు సెప్పాడాఁ మాతాత నాకు దీని కత! మన యజమానయ్య తాత, మా తాతకు బాగా ఎరికంట! అప్పుడు మా తాత ఆయనకంటే కూస్త సిన్నోడంటలే! మన యజమాని తాత ఎంకయ్యా మా గొప్ప సెడ్డమనిసంట! అప్పుడు ఎంకయ్యకు మా తాతకు మల్లేనే సెంటు పొలం లేదంట! ఇప్పుడు మన ఆసామి పొలాలున్న సోట పెద్ద సిట్టడవుండే దంటారా! ఎంకయ్యేమో అడివిలో పుల్లా పురుసూ కొట్టుకుని బతుకుతూండేవాడంటరా, మా తాతోళ్ళకు మల్లేనే!" పెద సుబ్బాయి బీడీదమ్ము పట్టడానికి ఆగాడు.

చిన సుబ్బాయి "ఊ" కొట్టూ వింటున్నాడు.

"ఇట్టావుండగా, ఓ రోజున ఊళ్ళోకి ఓ లంబాడి తండా వచ్చిందిరా! ఆళ్ళు పొలిమేర్లో గుడిసె లేసుకొని ఉండారు. రోజూ ఆళ్ళదగ్గరికి కెల్లెస్తో ఎంకయ్యా, లంబాడోళ్ళ తండాతో సక్కెంసేను కొన్నాడ్రా! ఓ రోజున ఆలమందల తోలుకొని అరణ్యంలోకి లంబాడోళ్ళు ఎల్లగానే పెద్ద గాలోనొచ్చింది! గుడెశల దగ్గర ఒక ముసల్దాన్ని కాపలా పెట్టి ఆడాళ్ళు మగాళ్లు అంతా పనిమీద ఎల్లి పోయారు. ముసిల్దొక్కటే గుడిశలో కూకుంది! ఛంయ్ ఛంయ్న గాలోన ఇసర్తొంది. ముసల్ది గుడి

శెలో ఓ మూల గొయ్యిమీద కూకుంది. తండాలోళ్ళు, ఆళ్ళ దగ్గరున్న వరాలన్నీ సంచుల్లో పసి కుట్టి, సంచులన్నీ గుడిసెలో గొయ్యితీసి పాతిపెట్టారంటా ఓరికి తెలవకుండాను. ఆ గొయ్యిమీదే ముసిల్ది కూకుని కాపలా కాత్తుందన్నమాట! ఇది ఇట్టుండగా, పడ్నించి వచ్చాడో సర్రున ఎంకయ్యా ముసల్ది కూకున్న గదిలో కొచ్చాడు. లంబోడోళ్ళ సక్కం సేత్తున్నట్టు సేసి ఆళ్ళు డబ్బు దాసుకొన్నట్లు పసిగట్టేశాడ్రా ఎంకయ్య! ఎట్టా కనిపెట్టేశాడో గాని!

"రావటం రావటం ఎంకయ్య ముసలమ్మ మీనకు దూకి, దాని గొంతుపిసికి సంపేశాడు! సంపేసి, ముసల్దాన్ని పక్కకులాగి గొయ్యితీసి అడున్న వరాల సంచులన్నీ తీసుకొన్నాడు! పోతూ పోతూ ఎంకయ్య ముసలమ్మను ఆ గోతిలోనే తోసి పైన మట్టికప్పి ఎల్లిపోయాడంట!"

"ఆళ్ళోళ్ళు వచ్చేదాకా ముసలమ్మ ఆ గోతిలోనే కూకుందా!" అన్నాడు చినోడు.

"ఇంకేడ ముసలమ్మరా సచ్చి కూకుంటేను! గాలోన ఎలవంగానే లంబాడోళ్ళు వచ్చి సూసుకుందురు గందా, వరాల సంచీలన్నీ మాయమయి పోయినై! సంచీలున్న చోట్లో ముసలమ్మ పీనుగు కూకోని ఉంది! డబ్బు సంచులు తీసుకొని ఎంకయ్య పరారి అయిపోయాడు. లంబాడోళ్ళు గోడు గోడున ఏడుస్తూ ఊరొదలిపెట్టి ఎల్లిపోయారు. లంబాడితండా ఎల్లిపోయిన కొంత కాలానికి ఎంకయ్య ఊళ్లోకి తిరిగొచ్చాడు. పెద్ద ఇల్లుకట్టి, సూపు కానిన మట్టుకూ సిట్టడవి సొంతం సేసుకొని, ఏపీలేని ఎంకయ్య, మారాజు ఎంకయ్య అయిపోయా

డంటశ! ఇప్పుడు మన అసామి వుంటూన్న ఇల్లూ, ఆరిబూమీ అంతా అళ్ళ తాత ఎంకయ్య సంపాయించిందే నంటరా సిన్నోడా?"

"మరి లంబాడీ దెయ్యమో?" చిన సుబ్బాయి మధ్యలో అందుకొని అన్నాడు.

"ఉండాలి! తొందర పడుతున్నావేం సెప్పుతూన్నాగా? ఎంకయ్య పాతేసిన ముసిల్ది లంబాడి దెయ్యం అయి ఎంకయ్య పెళ్ళాన్నీ, ఊళ్లోవాళ్ళను పట్టుకొని ఏడిపించటం మొదలు పెట్టింది. ఆ వంతున ఎంకయ్య అదిరిపోయి మంత్రగాళ్ళను పిలిపిచ్చి లంబాడి దెయ్యాన్ని సీసాలోకి ఎక్కించి రావిచెట్టు కింద భూస్థాపితం చేయించాడంట! ఎందుకైనా మంచిదని ఎంకయ్య ఆ రావిచెట్టుకింద సమాధి కట్టించి ఏటేటా లంబాడి దెయ్యానికి పూజలు చేయించాడని మా తాత సెప్పాడురా! ఎంతసేసినా దాని సిగదరగా దెయ్యం అప్పుడప్పుడు రావి సెట్టుకింద సమాధిమీద లేచి నుంచొని సిందులేస్తా వుంటా దంటరా?"

పెదసుబ్బాయి బీడి పిక్క అవతల పారేసి, చెప్ప సాగాడు—

"నిరుడొక రోజున శాన పొద్దుపోయి తూరుప్పాలా న్నుంచి తిరిగి వత్తావుంటే కాలవకట్ట పక్కన రావిసెట్టుకింద— అబ్బో ఏం సెప్పేదిరా సిన్నాడా? తాడిపమాణాన లంబాడి దెయ్యం జుట్టు ఇరపోసుకొని గలగలా—గలగలా—"

కెవ్వున కేకేసి తత్తరపోయి చినసుబ్బాయి, పెద సుబ్బాయిని వాటేసుకొన్నాడు.

"ఓరి నాయాలగందరా! దడుసుకొన్నా వేందిరా? ధైర్యంగా నుంచోని లంజాడి దెయ్యాన్ని నువ్వడిగితే అదే పరుగు తీస్తదిరా చిన్నోడా!" అని చిన్నోడి వీపుతట్టి చెప్పాడు పెద్ద జీతగాడు.

కాని చినసుబ్బాయి కళ్ళముందు లంజాడిదెయ్యం కదులుతూన్నట్టుగానే వుంది. కళ్ళు గట్టిగా మూసుకొని పెద్దోడి పక్కలో అనుకొని పడుకొన్నాడు.

◆ ◆ ◆ ◆

చినసుబ్బాయి గట్టిగా కళ్ళు నలుపుకొని చూశాడు దూరంగా కాలవకట్ట — కట్టమీద తుమ్మచెట్టూ — కట్ట కో పక్కన చీకట్లో తలలు విరబోసుకొని రావిచెట్టూ — చెట్టుకింద మసక మసకగా కనపడుతోన్న సమాధి —

చిన్నోడికి కాళ్లు భూమిలో పాతుకుపోయినట్టుగా వుంది. బలవంతంగా కాళ్ళు కదిలించాడు. మెల్లగా కాలవ కేసి నడుస్తున్నాడు.

— తను ధైర్యంగా ఉండాలి. ధైర్యంగా వున్నోళ్ళని దెయ్యం ఏమీ చేయలేదట! ఈసారి కనపడితే సిష్టడు పుతాడు. దాని సిగకోసి చేతులో పెట్టుకుంటే సరి! దాని తిక్క కుదురు తుంది — చిన్నోడు తనకు తనే ధైర్యం చెప్పుకొంటోన్నాడు. లోపట్నించి అజ్ఞాత శక్తులేవో భయాన్ని తెరలు తెరలుగా చిన్నోడి గుండెల్లో విసురుతున్నాయి.

తను పరుగెత్తకూడదు! పరుగెత్తితే దయ్యం తను భయ పడి పారిపోతున్నాడనుకొని వెంటపడుతుంది — అలా ఆలో చిస్తూ వెనక్కు తిరిగి చూసుకొన్నాడు చిన్నోడు. ఒక్కొక్క

అడుగే ముందుకు వేస్తోన్నాడు. భుజంమీద అన్నంమూట బరువు తగులుతూంది. మనసులో గుబులూ, భయమూ గూడు కట్టుకుంటూంది. పైకి బింకంగా రొమ్ము విరుచుకొని నడుస్తోన్నాడు. ఉషారుగా, సరదాగా, ధైర్యంగా శూరాధి శూరుడులా ఉండాలితను! సన్నగా కూనిరాగాలు తీయడం మొదలు పెట్టాడు. లోపల భయం పెరుగుతూంటే చిన్నోడి గొంతు పెద్దదవుతూంది! గొంతు విప్పి పాడసాగాడు.

"నాయుడోళ్ళింటికాడ నల్లతుమ్మ చెట్టుకింద–
నల్లతుమ్మ చెట్టకింద–
నాయుడేమన్నాడే బుల్లే!
నాయుడేమన్నాడే బుల్లే"

చిన్నోడు రెండు చేతులు జోడించి రావిచెట్టుకేసి చూస్తూ మనసులో దెయ్యాన్ని బతిమాలుకొన్నాడు.

రఁయిన వీచే ఏటిగాలి హోరులో, తుమ్మచెట్ల గచ్చపొదల కీచుధ్వనుల్లో చిన్నోడి గొంతుకలిపి పాడుతూన్నాడు.

కొద్ది క్షణాల్లోనే చిన్నోడి గొంతు ఎండిపోయింది. పాట గొంతులోనే కొట్టుకోవడం తప్ప బయటికి రావడం లేదు—

ఉప్పెననాటి రాత్రి సముద్రం పొంగులా చిన్నోడి గుండెల్లో భయం ఉబుకుతూవుంది. సిమెంట్ రోడ్డుమీద శ్రీవారి బండి గుర్రం డెక్కల చప్పుడులా చిన్నోడి లేత మనసులో భయంకొలిపే వింత ధ్వనులు లయయుక్తంగా మోగుతోన్నాయి.

చిన్నోడు రెండు చేతులు జోడించి రావిచెట్టుకేసి చూస్తూ మనసులో దెయ్యాన్ని బతిమాలుకొన్నాడు.

"—ఓ లంబాడీ దెయ్యమా! కాదు కాదు! దెయ్యం గారూ: నా జోలికి రావొద్దు! నిన్ను చంపింది మా తాత గాదు. మా యజమాని తాత ఎంకయ్య! నీ డబ్బంతా వాళ్ళ దగ్గరే వుంది! కావాలంటే మా ఆసామిని విరుచుకొని తిను! నేను చిన్నోణ్ణి! నన్నేం చేయమాక! నీకు చిన్నోళ్ళే కావా లంటే ఆసామికొడుకున్నాడు! వాడూ నాయీడువాడే! వాణ్నే తిను! నీకు ఇంకా కావాలంటే పొలాన వున్నాడు—పెదసుబ్బాయి - ఆడ్నికూడా తినేయ్! నన్ను మాత్రం వదిలేయ్! నీకు రేపు మూడు కొబ్బరికాయలు కొట్తాను."

దెయ్యాన్ని ప్రార్థిస్తూ, పాధేయపడుతూ మెల్లమెల్లగా అడుగులు వేసుకుంటూ చిన్నోడు తూరుప్పొలంవైపు నడుస్తు న్నాడు. అన్నంమూట భుజంమీదగా తిరిగి వీపుమీద వేలాడుతూ వుంది.

—అన్నంమూట అక్కడ పారేసి ఇంటికి తిరిగిపోతే? యజమాని అన్నం ఇచ్చి వచ్చావురా అని అడిగితే? ఏం? ఇచ్చొచ్చానని అబద్ధం ఆడేస్తాను! అమ్మో! తెల్లారి పెదసుబ్బాయి పొలాన్నించి వచ్చి చిన్నోడు అన్నం తేలేదని చెప్తే? ఇంకా తను బతుకుతాడా వల్లు పంబరేగదూ! తన రక్తం కళ్ళ చూడడూ?

—తను అయ్యదగ్గరికి పారిపోతేనో? అయ్యమాత్రం ఊరుకొంటాడా? తన్నుకొంటూ తీసుకొచ్చి యజమానికి అప్ప చెప్పడూ? ఎటన్నా పారిపోతే?

—అయినా, ఇంకెంత దూరంలే! కాలవ దగ్గిర కొచ్చే స్తుంది. కాలవ దాటాడంటే ఒక్క పరుగులో వెళ్ళి సుబ్బాయి

దగ్గర పడొచ్చు! ఈ రాత్రి ఆడిదగ్గరే పడుకొని తెల్లారి ఆడితోపాటు ఇంటికొస్తేసరి! తాను ఇంకా అన్నం తినలేదుగా? కడుపులో పేగులు మెలి తిరిగిపోతున్నాయి. ఆఁ! పెద సుబ్బాయి నడిగితే సరి. ఆడి అన్నంలోనుంచి కాస్త పెట్టాడే! ఆడు చాల మంచాడు! ఆడికి మాలావు ఆకలేస్తూండాలి! పొద్దు నెప్పుడో తిన్నాడు? తొందరగా అన్నంమూట తీసుకెళ్తే ఆడెంతో సంబరపడతాడు.

అలా ఆలోచిస్తూ నడుస్తూ చిన్నోడు రావిచెట్టు దగ్గర కొచ్చాడు. చెట్టుకిందవున్న సమాధి చూసేసరికి వళ్ళు జలదరించి పోయింది.

సుబ్బాయి మొండి ధైర్యంచేసి తెగించి పరుగు లంకించుకొన్నాడు. రావిచెట్టు దగ్గర లేచిన లేవడం కట్టమీదకొచ్చి వాలాడు.

అన్నంమూట నెత్తిన పెట్టుకొని, మూటకట్టిన పంచ అంచు జారకుండా మెడచుట్టూ తిప్పి కట్టుకొని, సర్రున కట్ట మీదనుంచి కాలవలోకిదూకి పరుగుదీశాడు సుబ్బాయి. కట్టమీద నుంచి దిగిన విసురుడికి సుబ్బాయి కాలవలో నాలుగైదు గజాల దూరంలో పోయి పడ్డాడు! రొమ్ములుదాటి కంఠం వరకూ నీళ్ళొచ్చేసరికి చిన్నోడికి అంతా అయోమయ మయిపోయింది!

నిన్నటి వరకూ కాలవలో నీళ్లు పూర్తిగా తగ్గిపోయివున్నాయి. కాలవ రెండు కట్టలకు ఆనుకొని నీళ్లులేవు. పది గజాలపాటు దూరంలో కాలవ మధ్యలో మాత్రం పాయగా మోకాటిలోతు నీళ్లు మెల్లగా పారుతూండేవి. ఇప్పుడు కాలువ

అలాగే వుందనుకొని కాలవ దాటటానికి వచ్చాడు సుబ్బాయి. కాని ఈ మధ్యలో కాలువ వదిలారు. పైనుంచి వరదలు వచ్చి ఏరు నిండింది. ఏరు పొర్లుతూండగా పెద్ద కాలవ తలుపులు పూర్తిగా ఎత్తబడినాయి. నిముష నిముషానికి కాలవ ఉబుకుతూంది! షావుకారు ఇరసకట్టు - చక్రవడ్డీలా, క్షణక్షణానికీ కాలవ నీటిమట్టం పెరుగుతుంది!

లంబాడీదయ్యం ఊహలతో తత్తరపాటులో వున్న సుబ్బాయి కళ్ళు చీకట్లో ఉబికి ఉబికి ఉరవళ్ళ పరవళ్ళతో ప్రవహిస్తూన్న కాలవను చూపలేక పోయినై!

అకస్మాత్తుగా గొంతువరకూ నీళ్ళొచ్చేసరికి చిన్నోడికి మతిపోయింది! ఇదంతా లంబాడి దెయ్యం చేస్తున్నపనే అనుకున్నాడు. దూరంగా కట్టమీద తుమ్మచెట్లవెనగ్గా రావిచెట్టు తలలు విరబోసుకొని కన్పింస్తోంది. గగ్గోలుపెట్టి అరిచాడు. ప్రవాహవేగం చిన్నోడి శరీరాన్ని లోపలికి లాగివేస్తోంది. కాళ్ళకింద ఇసుక తప్పుకొని సుడులు తిరుగుతోంది.

సుడిగుండంలో ఇరుక్కున్న సుబ్బాయికి చెయ్యీ, కాలు ఆడలేదు. గుండంలో పడి మునుగుతూ తేలుతూ ప్రవాహవేగంలో కొట్టుకు పోతున్నాడు. బిగుతుగా మెడకు కట్టుకున్న అన్నం మూట చిన్నోణ్ణి కిందకు లాగివేస్తూంది. తన తల మీద ఏదో విపరీతమయిన శక్తి కూచుని లోపలికి తొక్కుతూన్నట్టూ, గొంతు పట్టుకొని లోపలకు గుంజుకుంటోన్నట్టుగా అయిపోయింది చిన్నోడి పని!

చిన్నోడి ఖాళీ పొట్టలో కొత్త నీరు చేరింది!

చిన్నోడి ఊపిరి తిత్తుల్లోకి కొత్త నీరు చిమ్ముతోంది!

చిన్నోడు కళ్ళు తేలవేశాడు. కాళ్లు చేతులూ కొట్టుకోవడం మానివేసినయ్

నాగనాచిలా, తన కేమీ తెలియనట్లే శ్రీవారి చిన జేత గాణ్ని పొట్టలో దాచుకొని ఒడ్డునవున్న మట్టి కోస్తూ కాలవ ప్రవహించుతూంది.

♦ ♦ ♦ ♦

సూర్యుడు కరకరా పొడిచి రెండు బారలు పైకి ఎక్కాడు. శ్రీ రావుగారు వళ్లు విరుచుకుంటూ నిద్ర లేచారు.

నిన్న చేసిన శ్రమదానానికి వళ్ళంతా ఇరగ్గొట్టేసి నట్టుంది. అయితె ఏం? కష్టే ఫలే! అన్నారు. రేపు వుదయం పేపర్లలో తన చిత్రం—మట్టిపల్లిక మోస్తోన్న చిత్రంతోసహా ఉల్లిపాలెంలో జరిగిన శ్రమదాన కార్యక్రమం తాలూకు వార్త లన్నీ వస్తాయి. లక్షలాది ప్రజలు చదువుతారు. మహా మహా నాయకులంతా తన చిత్రాన్ని చూస్తారు! ఈ దెబ్బతో తన నియోజక వర్గంలో ఎదురు ఎవడు నిలవ గల్గుతాడు తనకు?

అలా ఆలోచిస్తూ మంచం దిగి శ్రీవారు బయట అరుగు మీద కొచ్చి కూర్చుని—

"ఒరే! చిన్నోడా? నీళ్ళూ వేపపుల్లా పట్టుకురారా!" అని బిగ్గరగా సావిట్లోకి చూసి అన్నాడు.

చిన్నోడు రాలేదు! పలక లేదు!

శ్రీవారికి కోపం వచ్చింది. పిలవంగానే మనిషి హాజ రవకపోతే రావుగారికి చెడ్డ చిరాకు కలుగుతుంది. నిద్ర లేచే సరికి ముఖానికి నీళ్లు, వేపపుల్లా సిద్ధంగా అరుగుమీద వుండా

క్సింది. యీ రోజు లేవు. పైగా జీతగాణ్ణి పిలుస్తే పలకడు! కోపం వచ్చిందంటే రాదు మరి?

"ఒరే! సుబ్బాయ్? ఎక్కడ చచ్చావురా? పిలుస్తుంటే పలకవేరా" గర్జించారు శ్రీవారు.

నీళ్లుతాగి వుబ్బి తేలి కొట్టుకొచ్చిన చిన్నోడి శవం ఉల్లి పాలేనికి రెండు మైళ్లు దిగువనున్న కాలవలాకులదగ్గిర ఆగింది! శ్రీవారి శ్రమదానాన్ని గురించి చిలవలు పలువలుగా చెప్పుకుంటూన్న జనం లాకుల దగ్గర తేలిన కుర్రాడి శవాన్ని జూసి బయటికి లాగారు.

శ్రీవారి గొంతు మళ్ళీ గర్జించింది—

"ఒరేయ్! చిన్నోడా! ఎక్కడ చచ్చావురా! నిన్నేరా పిల్చేది? వినబట్టంలా!.............."

వినడానికి అక్కడ చిన్నోడు లేడు;

కనడానికి దేవుడూ లేడు.